

El multilingüisme a Europa

AUTOR

Miquel Strubell

Universitat Oberta
de Catalunya

0. Introducció

Celebro el patrocini i organització d'aquestes Jornades per part de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, l'Institut d'Estudis Catalans, la Universitat Politècnica de València i l'Ajuntament d'Alcoi. Cada cop és més clar que una llengua amenaçada (i no calen les estadístiques, prou greus, per adonar-nos que la nostra llengua, també en aquestes terres, es troba sotmesa a poderoses forces contràries) requereix de l'acció conjunta de les institucions per mantenir, o recuperar, la seva preeminència dins la societat. Certament, no n'hi ha prou amb el concert d'organismes acadèmiques: però que la seva col·laboració en aquestes Jornades serveixi d'exemple per als que tenen el poder públic: i que les conclusions de les Jornades també els il·luminin i orientin.

Podríem dedicar diversos congressos internacionals a parlar del multilingüisme a Europa, i ens quedaríem curts. Tot i no ser de les zones del món amb una diversitat lingüística gaire gran (amb més del 10% de la població total, tenim poc més de l'u per cent de les llengües existents), la varietat de situacions sociolingüístiques i sociopolítiques és enorme. Tenim algun país com Islàndia, que podem afirmar que és monolingüe. A l'altre extrem tenim països com Suïssa, Bèlgica o Finlàndia on la composició etnolingüística constitutiva de l'Estat actual és respectada amb rigor.

I entremig tenim tot un ventall de països en què el seu multilingüisme té graus diferents de reconeixement, des de Grècia, que nega l'existència de les seves minories lingüístiques, i persegueix als tribunals (per fortuna, sense èxit a l'hora del recurs) persones que pertanyen a aquestes minories i són acusades d'activitats subversives contra l'Estat (com ara repartir tríptics del Buró Europeu per a les Llengües Minoritzades (EBLUL), fins a països com l'Estat espanyol o Itàlia, on per diferents raons (per pressions internes o internacionals respectivament) l'Estat reconeix les llengües de les minories nacionals. A l'Estat espanyol, això arriba fins al reconeixement d'oficialitat, al costat del castellà (que per la Constitució de 1978, és oficial fins al racó més perdut de l'Estat, i hagi o no un castellanoparlant empadronat). Ara bé, la regionalització és tan forta que els parlants d'una mateixa llengua es poden trobar, en passar d'un poble catalanoparlant a un altre d'igualment catalanoparlant, que han perdut tots els seus drets lingüístics, pel fet –en aquest cas- d'haver passat de Catalunya (o el País Valencià) a la Franja d'Aragó.

I poden topar amb greus problemes polítics a l'hora de voler accedir a una plaça a l'administració pública (de l'ensenyament, per exemple), pel fet que la seva titulació és una llicenciatura en filologia catalana, enlloc del que reclama la convocatòria, una llicenciatura en filologia valenciana, titulació que, per cert i com tothom sap, simplement no existeix.

Sembla absurd que els mateixos problemes que el parlant d'una llengua pot tenir si la seva comunitat viu fora de l'Estat que té aquesta llengua com a "nacional", ens els trobem dins del mateix Estat.

Però, si més no, això vol dir que saber la llengua té una funcionalitat, suposa un avantatge a l'hora de buscar feina. En altres països aquest avantatge no hi és: i fins i tot pot suposar, per culpa de prejudicis atàvics, un inconvenient que el parlant farà bé d'amagar.

Sigui com sigui, he començat dient que seria impossible en una ponència repassar tot Europa des d'un punt de vista sociolingüístic. I entenc, afortunadament, que això

no és el que cal en aquesta ocasió: hem de parlar de “la planificació lingüística a Espanya i Europa.”

Novament ens trobem amb una disjuntiva: ens podem adreçar a les polítiques lingüístiques a Europa o a les polítiques lingüístiques d'Europa. En el primer cas, ens trobem amb una munió de treballs especialitzat que ofereixen al lector en català prou informació sobre aquests temes, especialment dels països multilingües paradigmàtics que ja hem citat, però també d'altres com ara els Estats bàltics (i la seva tasca d'integració de les voluminoses minories de llengua russa, a Estònia i a Letònia). Pot ser interessant escollir i comentar només alguns dels casos més emblemàtics de política lingüística – assimilacionista o reconeixedora de la diversitat interna – i també de la promoció del multilingüisme entre la pròpia població.

En el segon cas, en canvi, les polítiques lingüístiques de les diferents institucions europees, potser paga la pena de concentrar-hi l'atenció, perquè els fets es van produint, i de 2001 ençà hi ha prou novetats. Podem doncs comentar quines perspectives ofereix la Unió Europea, o més aviat, quin impacte té o pot tenir l'existència de la Unió Europea per al futur de la nostra llengua. Una primera resposta superficial seria dir que cap perspectiva, si la nostra llengua no és ni oficial ni de treball de les institucions de la Unió. Però és evident que aquest mateix fet suposa no pas la neutralitat sinó un element negatiu, una declaració d'inferioritat respecte del conjunt de llengües oficials i de treball i, sobretot, respecte de l'altra llengua oficial a la Comunitat Valenciana. El mateix podem dir d'altres institucions que neguen l'oficialitat de la nostra llengua, més a prop de casa, i humilien els qui tenen la gosadia d'intentar fer-la valer en l'ús oral i en la documentació i els expedients. En aquest cas parlem de temes en general molt més propers (recursos judicials, actuacions ministerials, representació parlamentària...).

Tornant a l'inici, doncs, començaré fent un breu repàs al ventall de polítiques lingüístiques que trobem a l'Europa actual.

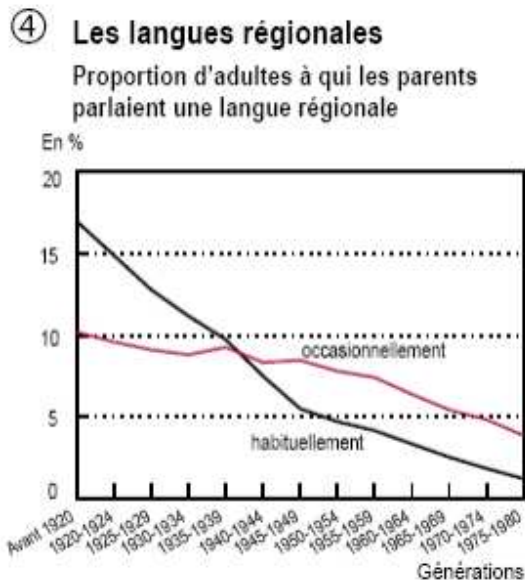
1. Les polítiques lingüístiques dels Estats europeus. Un breu repàs.

Avui dia hi ha un discurs dominant a l'Estat espanyol (o si més no, en cercles "intel·lectuals" espanyols i la premsa espanyola) que ve a dir que només hi ha polítiques lingüístiques a les perifèries (les "nacionalitats") i en canvi, que l'Estat en si no fa política lingüística. La veritat, molt òbvia per a nosaltres, és tota una altra: l'Estat aconsegueix d'invisibilitzar la seva ideologia i les polítiques que s'hi associen, les quals esdevenen, per tant, institucionalitzades, per usar el terme dels sociòlegs. Un cop invisibilitzada la seva pròpia política lingüística, es pot dedicar a blasmar les altres, i titllar-les d'intervencionistes, des d'una falsa posició de defensa de la llibertat i la no regulació. D'aquesta manera, a poc a poc (en el millor dels casos) es va acostant el mapa de les llengües i el mapa dels Estats (vegeu mapa lingüístic de l'Europa actual).

1.1. França

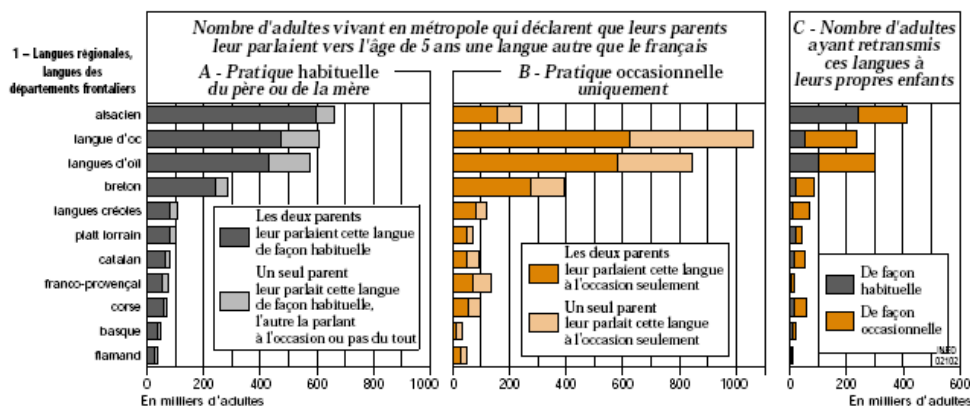
Aquest procés és d'una evidència molt notòria a França, que cito no només per ser proper geogràficament, sinó perquè ha tocat de ple, la política lingüística estatal, a centenars de milers de compatriotes catalans, la majoria dels quals ha deixat de parlar la nostra llengua. Els efectes d'aquesta política són molt evidents gràcies a l'anàlisi d'un estudi realitzat per l'INSEE el 1999, que ha permès a un grup de recercadors (vegeu Clanché 2002; Héran, Filhon & Deprez 2002; Héran, Filhon & Deprez 2005) de fer la radiografia, al llarg del segle XX, del descens espectacular de la transmissió intergeneracional de les llengües a França. Reprodueixo material que ja he fet servir en un altre treball (Strubell 2008a). Només se'n va escapar, parcialment, l'alemany d'Alsàcia, pel fet que durant una part del segle, aquesta regió va quedar sota el domini d'Alemanya (vegeu el gràfic 3).

Gràfic 1: Proporció dels enquestats a INSEE 1999 (França) amb qui els pares parlaven -habitualment o ocasionalment- una llengua “regional”, per decenni de naixement.

Gràfic 2: Principals llengües altres que el francès apreses en la infantesa i retransmeses a la generació següent, segons INSEE 1999.

Figure 1 - Principales langues autres que le français reçues dans l'enfance et retransmises à la génération suivante

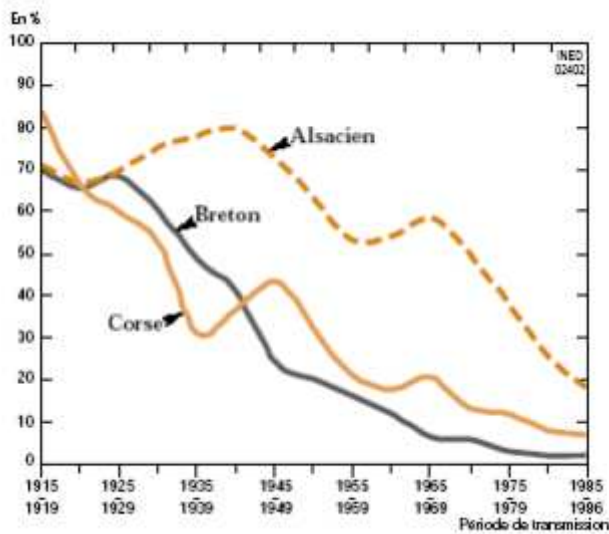

Champ : adultes vivant en métropole.

Lecture : 600 000 adultes déclarent que leur père et/ou leur mère leur parlaient d'habitude alsacien quand ils avaient 5 ans (dont 600 000 les deux parents réunis). 240 000 autres indiquent que leurs parents leur parlaient seulement l'alsacien de façon occasionnelle (ces deux chiffres sont additifs et couvrent une période allant de 1905 environ à 1985). À leur tour, ces adultes ont été 410 000 à retransmettre l'alsacien à leurs enfants.

Source : Insee, enquête Famille 1999.

Reproduït de Héran, Filhon & Depez 2002: Fig. 1, p. 2. Vegeu també Héran, Filhon & Depez 2005

Gràfic 3. Taxa de transmissió de les llengües "regionals" als nens de 5 anys com a llengües habituals: els exemple del cors, de l'alsacià i del bretó d'ençà de la gran guerra (1914-1918) segons INSEE.

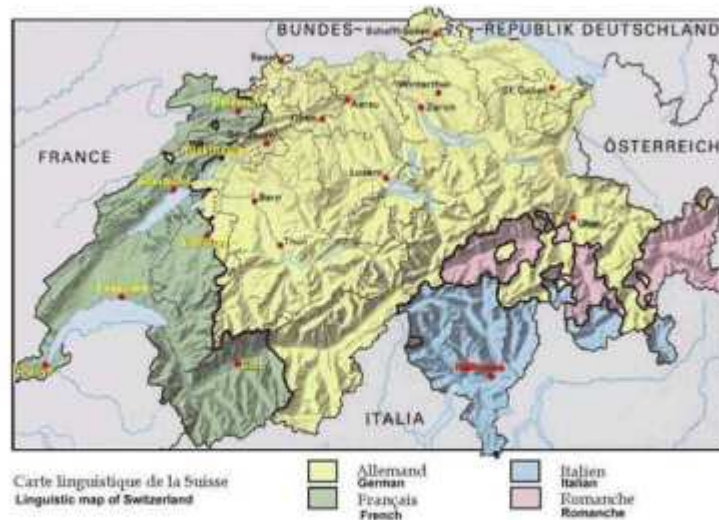
D'exemples ben diferents també en trobarem. En general, vénen d'intents d'aglutinar, des del respecte, poblacions d'origens etnolingüístics diferents. Se solen citar els casos de Canadà, Suïssa i Bèlgica. Segons Solé i Durany (2004):

Uns dels elements comuns entre els règims lingüístics d'aqueixos estats és que l'Estat té més d'una llengua oficial a les seves dependències, independentment del territori on estan ubicades, d'acord amb el principi de personalitat, però els territoris, i per tant les institucions territorials, tenen, en general, com a única llengua oficial la pròpia del territori d'acord, doncs, amb el principi de territorialitat.

1.2 Suïssa

En el mateix número de la revista, Emili Boix (2004) també avala el model suís:

Creiem doncs que un bon model de comportament és el dels òrgans centrals de la Confederació Suïssa. La política lingüística helvètica, més que guiar-se per una legislació primfilada i detallista, es fonamenta en una tradició consolidada de respecte pel plurilingüisme, ajudat per una altra tradició molt consolidada de pragmatisme i subsidiarietat (Windisch 2002). Encara estem lluny, però, d'aquest tarannà helvètic.

Reproduït de <http://www.experience.ca/images/swissmap.gif>

Suïssa (una federació de cantons, o repúbliques, en cadascun dels quals la llengua històrica, o pròpia, té la condició de llengua única per a l'educació i els serveis públics (salvant els drets humans essencials, davant de la justícia, per exemple). Faig notar que si “encara estem lluny d'aquest tarannà helvètic” no és pels catalans, sinó pel grup ètnic majoritari: el model suís compta amb una majoria – de llengua alemanya – proporcionalment molt semblant al model espanyol.

Fem constar, només, que la política lingüística a les escoles públiques de Catalunya que s'ataca des d'alguns sectors essencialistes espanyols, s'emmira (això sí, sense la complicitat de l'altra part) en els cantons de Suïssa (o de Bèlgica) posem per cas.

1.3 Finlàndia

Un altre exemple pot ser de Finlàndia, en què en lloc de fixar per llei, en el marc de la sobirania regional (cantonal) i seguint el criteri **territorial**, l'oficialitat única de cada llengua, com a Suïssa (o la major part de Bèlgica), a Finlàndia el criteri és **personal**, és a dir, allà on hi ha persones d'una i/o altra llengua (finès o suec), llur llengua / llurs llengües són oficials, amb la salvetat pràctica d'un mínim de parlants (absolut o

percentual). En ambdós casos els òrgans centrals de l'Estat tenen totes aquestes llengües com a oficials. En ambdós casos també hi ha una llengua demogràficament molt més feble (el retoromànic i el sami, respectivament) que té drets reconeguts, però de caràcter més restringit. Però si a Suïssa només la comunitat lingüística més petita està en retrocés demogràfic, a Finlàndia també ho està el suec (les zones de llengua sueca estan marcades al mapa). En conclusió, fins i tot allà on els drets lingüístics es respecten escrupolosament, no hi ha garantia que les dinàmiques internes de l'estat (matrimonis mixtos, migracions interiors...) no tinguin, de forma lenta i subtil, efectes negatius sobre una comunitat lingüística.

Però a Europa aquests casos són l'excepció, per desgràcia. Boix (2004) és un dels molts autors que considera que en general la uniformització dels Estats-nació respon a una voluntat molt clara de nation-building. En l'article ja citat més amunt ha descrit aquest motor ideològic (si més no a Europa) com a "liberalisme homogeneïtzador":

En general ha predominat la concepció negativa, que podríem denominar babèlica, conforme a la qual la diversitat lingüística era un senyal de la fragilitat de l'estat, i un obstacle per a la mobilitat interna de la població i per a la circulació d'informació i coneixements. La majoria de pensadors i polítics liberals adoptaren per tant la creença en la equació "un estat, una llengua". (Boix 2004: 1) ... Perquè hi pogués haver comunitat de sentiments i pensaments, havia d'existir una comunitat imaginada (Anderson 1983), que sols era possible si la població, per exemple, llegia els mateixos diaris, rebia la mateixa educació i compartia la mateixa llengua. Així es va anar estenent la nefasta confusió entre la igualtat de drets (equality en anglès) i la igualtat de trets (sameness en anglès). (Boix 2004: 2)

També Caviedes (2003) s'hi ha dedicat.

... The notion of the nation emerged in the eighteenth century in Western Europe, where specifically ethnically defined communities developed around already existing kingdoms or cultures to form nation-states. As we are speaking about Europe, we will use this model [...]. Key to a conception of nation is the notion of identity as a source of symbols and legitimacy for mobilization toward the task of nation-building. Whether one is predisposed to a primordial or constructivist explanatory framework of identity formation, each approach shares the view that culture, language, and religion have historically been the central components of national identity. (Caviedes 2003: 250)

Com hem insinuat abans, França és un dels casos paradigmàtics d'Estat uniformitzador (un altre bon exemple és Grècia).

Machill (1997: 496; vegeu Caviedes 2003: 257-258) considera que ...

France does not even acknowledge the presence of any minority languages within the country because this would go against Article 2 of the Constitution that prohibits differentiation between citizens on the grounds of their origin, race or religion.

Una característica fonamental del nacionalisme, en general, és el seu afany d'invisibilització, com hem dit abans, és a dir, que el seu discurs impregni de tal manera la societat que quedi, en termes sociològics, "institucionalitzat". Així, les seves manifestacions són preses com a signes d'una "normalitat" universal, i tota mesura o conducta que derivi d'un discurs diferent és titllat en el millor dels casos com a cosa estranya o divergent (o en anglès, "deviant") que s'ha de justificar, i en el pitjor, que és simplement abominable.

Aquesta invisibilització (tractat magistralment per Billig 1995) afecta també el nacionalisme lingüístic, com ha tractat en diverses ocasions el grup Cercle 21: per exemple, en un butlletí sobre el "Negacionisme lingüístic" (Cercle 21 2005; "el discurs polític i intel·lectual que, des del nacionalisme espanyol, nega, relativitza, minimitza o silencia la persecució política de la llengua catalana"), es denuncia la

pretensió del discurs que afirma que l'expansió del castellà s'ha fet de forma natural, com va venir a dir el rei d'Espanya en l'acte de lliurament del premi Cervantes l'any 2001:

Nunca fue la nuestra lengua de imposición sino de encuentro; a nadie se le obligó nunca a hablar en castellano: fueron los pueblos más diversos quienes hicieron suyos, por voluntad libérrima, el idioma de Cervantes.

També cal citar un altre número del mateix grup, sobre l'espanyolisme lingüístic (Cercle 21 2007):

“L'objectiu principal de l'espanyolisme lingüístic és impedir la normalització de l'ús del català. La manera més eficaç d'aconseguir-ho, més enllà de la denigració sistemàtica de la política lingüística catalana, és fer un discurs contra l'autonomia política de Catalunya i a favor de l'Espanya unitària i centralista de sempre.”

És en aquest context que adquireix notorietat un llibre molt recent, del catedràtic de Lingüística de la Universitat Autònoma de Madrid, Juan Carlos Moreno, *El nacionalismo lingüístico* (2007). En una entrevista al Mundo (Moreno 2008) el professor Moreno aclareix de quin nacionalisme parla.

“Las dos características que asocio al nacionalismo no las cumple el catalán. En cambio, sí las vemos en el español, que considera que la lengua propia es mejor que las demás, superior a las otras. El segundo rasgo de los nacionalismos lingüísticos es que la lengua de la nación se considera tan buena que lo mejor para los demás es que la adopten y substituyan esa lengua por la suya.”

De tota manera, hi ha hagut sempre sectors espanyolistes que confessen el seu propi nacionalisme. Això és, busquen maneres de blasmar altres “nacionalismes” (encara que no entrin dins la definició de Moreno). Com a botó de mostra, unes paraules d'un tal Jorge Vilches (2007), persona que no conec, i que utilitza un bon ventall d'adjectius sucosos:

El nacionalismo español de hoy concibe a la nación como una comunidad de ciudadanos, una sociedad abierta, no excluyente, en la que no hace falta requisitos lingüísticos o tener los cuatros apellidos propios del terruño. Es una adhesión voluntaria, personal, no condicionada a etnias, lenguas, ideas políticas, planteamientos sociales o religiosos. Tan abierta es que admite en su seno a quien niega su españolidad, y no se le retira por ello sus derechos ni se le obliga, directa o indirectamente, a dejar el país.

No es vergonzoso ser nacionalista español, como postulan cierta izquierda y los separatistas. Es la modernidad y lo propio de Occidente: el sentimiento de pertenencia a una comunidad abierta, que asegura la libertad del individuo, la ciudadanía verdadera.

Por esto es preciso diferenciar el nacionalismo excluyente y arcaizante, del inclusivo y modernizador; distinguir entre el que defiende la comunidad etnolingüística, cerrada y obligatoria, y el que sostiene la comunidad de ciudadanos, abierta y voluntaria. La primera ensimisma, la segunda es práctica y adecuada al contexto político mundial. ¿Quién es el rancio?

Deixem-ho aquí. Hi ha molts tractats en català i en altres llengües, sobre la diversitat de realitats i polítiques lingüístiques als estats europeus. En tot cas us recomanaria la primera part d'un article d'Emili Boix, que fa un recorregut per la diversitat lingüística europea, que caracteritza a partir d'una tipologia lingüística, la distribució geogràfica i la vitalitat etnolingüística de les diferents llengües autòctones d'Europa. També presenta els diferents models de política lingüística aplicats pels estats europeus, que tracten de maneres diferents el seu pluralisme lingüístic. (Boix 2006)

Pel que fa al multilingüisme i les institucions europees, no fa gaire que s'ha publicat un número monogràfic de *Llengua, societat i comunicació* sobre aquest tema (Pons 2006).

2. Les polítiques lingüístiques de les institucions europees

Què hem de dir, al traslladar-nos a una consideració de les institucions supraestatals europees?

La ironia de tot plegat és que és el procés d'integració europea que posa en relleu i aixeca el vel (i la vergonya) que tapava els nacionalismes lingüístics d'estat. L'ur discurs, tendint a afavorir i legitimar la creació d'espais monolingües, resulta no només caduc, sinó contraproductiu, en una Europa que vol afavorir –per tal d'augmentar la seva competitivitat en el mercat mundial- la mobilitat dels seus treballadors, la qual cosa, òbviament, requereix un cert grau de poliglòtisme individual. Ho expressa bé Amin Maalouf i el seu grup de treball, en un informe a la Comissió (Comissió Europea, febrer de 2008):

I – Respetar nuestra diversidad lingüística no significa únicamente tener en cuenta una realidad cultural producto de la historia, sino que constituye el fundamento mismo de la idea europea tal y como ésta emergió de las ruinas de los conflictos que marcaron el siglo XIX y la primera mitad del XX.

Si la mayoría de las naciones europeas se construyeron sobre los cimientos de las lenguas que marcaban su identidad, la Unión Europea no puede construirse más que sobre los cimientos de su diversidad lingüística, lo que, desde nuestro punto de vista, es especialmente reconfortante. El hecho de que el sentimiento de pertenecer a una misma entidad esté basado en la diversidad lingüística y cultural constituye un potente antídoto contra los fanatismos hacia los cuales se han desviado a menudo los discursos de afirmación de identidad, tanto en Europa como en otros lugares, tanto en el pasado como en la actualidad.

Al seu torn, la Unió argumenta que si el poliglòtisme es limita a l'anglès, es perdran moltes oportunitats de negoci: la tesi defensada i il·lustrada per l'equip dirigit per Stephen Hagen, en el seu treball ELAN (Effects on the European Union Economy of Shortages of Foreign Language Skills in Enterprise; CILT 2007):

- *A significant amount of business is being lost to European enterprise as a result of lack of language skills. On the basis of the sample, it is estimated that 11% of exporting European SMEs (945,000 companies) may be losing business because of identified communication barriers.*

- *Analysis of the findings from the survey identified a clear link between languages and export success. Four elements of language management were found to be associated with successful export performance: having a language strategy, appointing native speakers, recruiting staff with language skills and using translators and interpreters. There could be very significant gains across the whole EU economy if all exporting SMEs employed these techniques.*

- *English is a key language for gaining access to export markets. However, the survey results suggest that the picture is far more complex than the much-quoted view that English is the world language. Russian is extensively used in Eastern Europe as a lingua franca (along with German and Polish). French is used to trade in areas of Africa and Spanish is used similarly in Latin America. Longer-term business partnerships depend upon relationship-building and relationship-management. To achieve this, cultural and linguistic knowledge of the target country are essential. (CILT 2007. Executive Summary: 1).*

2.1. El Consell d'Europa

Pot semblar curiós que un organisme internacional que només te dues llengües oficials des de la seva creació sigui el referent per a les comunitats lingüístiques minoritzades d'Europa. En efecte, atès que la seva missió és fomentar els drets humans i l'estat de dret, el Consell té dos instruments, en forma de convencions europees, dedicats a la salvaguarda de les minories nacionals. La Convenció Marc per a les Minories Nacionals (oberta a la signatura el 1995), i la Carta Europea per les Llengües Regionals o Minoritàries (oberta a la signatura el 1992; vegeu Castellà 2006; Castellà & Strubell 2008) neixen –i no pas per casualitat- arran del col·lapse de l'antiga Unió Soviètica i l'assoliment o la recuperació per part d'una sèrie de pobles europeus, de la seva independència. Irònicament la minoria que més crida és la russa, sobretot als estats bàltics, perquè la girada de truita els posa en una situació per a ells insòlita: la de no els grans beneficiats per la legislació lingüística, sinó tot el contrari.

La Convenció Marc per a les Minories Nacionals ràpidament acumula ratificacions, fins al punt que és més rellevant veure quins (vuit) països NO ho han fet (quatre de petits - Andorra, Islàndia, Luxemburg i Mònaco – i quatre per als quals incomoda el tema -Bèlgica, França, Grècia i Turquia) que no parlar dels 39 que sí que ho han fet.

Un cop dit això, cadascú entén com vol el significat d'una « minoria nacional ». En el cas espanyol, per exemple, l'informe del 10 d'abril de 2006 (Consell d'Europa 2006) es desprèn que només els gitanos són considerats una “minoria nacional”!

La situació és diferent pel que fa a la Carta Europea. Només 23 països l'han ratificada; 10 països l'han signada però no ratificada (entre ells, el cas de França és notori, al costat de països com Rússia, Polònia o Itàlia) mentre que 14 no l'han signada, entre els quals Estònia per por de les pretensions de la minoria russòfona, Irlanda perquè addueix que l'irlandès no és ni una llengua regional ni una llengua minoritària, i Grècia, que fa veure que no hi ha cap minoria lingüística al seu territori (i persegueix pels tribunals persones com Sotiris Bletsas, pel fet de repartir “propaganda d'EBLUL afirmant el contrari).

L'Estat espanyol va presentar, l'abril de l'any passat, el seu segon informe sobre l'aplicació de la Carta (Consell d'Europa 2007). El primer va acabar, com és prescriptiu, amb les Recomanacions del Comitè de Ministres del Consell, en què es deia que Comitè de Ministres...

Recomienda que las autoridades españolas tomen en consideración todas las observaciones del Comité de Expertos y que, ante todo:

1. tomen las medidas jurídicas y prácticas necesarias para asegurar la aplicación de los compromisos contenidos en el artículo 9 de la Carta, asegurando en particular que un porcentaje adecuado del personal que trabaja en este ámbito en las Comunidades Autónomas a las que afecta la aplicación del artículo 9 de la Carta tenga un conocimiento práctico de las lenguas pertinentes; ...

6. refuercen las medidas de protección del aragonés (fabla) y del catalán en Aragón, incluido el establecimiento de un marco jurídico apropiado. (Consell d'Europa 2005)

Per tant, tot i que no tinguin caràcter vinculant (encara gràcies que un estat qualsevol hagi volgut signar i ratificar la Carta), les Recomanacions no deixen de ser una pressió "europea" sobre la política lingüística d'un Estat.

Encara que no es dediqui explícitament a temes lingüístics, cal esmentar la feina de la "European Commission for Democracy through Law", altrament dit "Venice Commission", que des de 1990 és un organisme assessor del Consell d'Europa en temes constitucionals, incloent-hi els drets de les minories nacionals. Una de les seves activitats més recents en aquest camp ha estat el seminari sobre "Concerted efforts at the European level to protect ethnic, linguistic and national minorities" (European Commission for Democracy through Law 2007).

2.2. L'Organització per a la Seguretat i la Cooperació d'Europa

També s'hi interessa per aquests casos (i també els de les minories a Croàcia, al Kazakhstan, a Macedònia o a Eslovàquia) l'Organització per a la Seguretat i la Cooperació d'Europa, la qual estableix uns criteris que cobreixen la situació de les minories (Document de Copenhaguen 1990). Entre altres decisions preses a Hèlsinki el juliol de 1992, l'OSCE crea la figura del Comissionat per les Minories Nacionals per tal de

"[provide] "early warning" and, as appropriate, "early action" at the earliest possible stage in regard to tensions involving national minority issues that have the potential to develop into a conflict within the CSCE area, affecting peace, stability, or relations between participating States"...

... pensant sobretot en el conflicte balcànic. Aquesta figura es preocupa, òbviament, per més temes que no només la llengua. El Comissionat encarrega unes Recomanacions (de la Haia, d'Oslo, de Lund...), que tracten respectivament dels drets educatius (La Haia, de 1996), drets lingüístics (d'Oslo, de febrer de 1998) i de

participació política dels membres de les minories nacionals (de Lund, de setembre de 1999). Cal dir que un cop establitzada la zona, la feina de l'Alt Comissionat s'ha concentrat en unes zones molt determinades, com ara Kosovo. Des de la meua ponència aquí el 2001, més aviat la feina de l'Alt Comissionat ha minvat.

2.3. La Unió Europea

La Unió ha anat desenvolupant tot un discurs sobre la diversitat lingüística (i cultural), i el multilingüisme. Tot sovint, no queda clar ben bé de què hom parla quan parlen a favor d'aquests dos conceptes. Tal com he pogut subratllar (Strubell 2006, 2007) de vegades llegim crides per “defensar” o “salvaguardar” la diversitat lingüística, mentre que de vegades hom intenta “encoratjar” o “promoure-la”. Difícilment poden referir-se al mateix significat en els dos casos!

Com us ha explicat en Josep Palomero, amb el comissari eslovac Jan Figel primer, i el romanès Leonard Orban després, la Comissió ha començat a comptar amb un comissari explícitament encarregat del tema del multilingüisme. Tots dos han iniciat una ofensiva mitjançant un pla d'acció (2003-2006), una primera comunicació, una Comissió d'experts sobre multilingüisme, una consulta oberta sobre el tema, i la perspectiva, aviat, d'una segona comunicació. Els ha tocat un període en què s'ha redactat i després retirat un Tractat per a la Constitució (traduït, com recordareu, al català-valencià, al gallec i al basc), i n'ha quedat, sembla, una Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea (2001) (vegeu Castellà 2006), amb un curiós article 22. 1 (per les amistats amb què compartim l'article) sobre

Diversitat cultural, religiosa i lingüística

La Unió respecta la diversitat cultural, religiosa i lingüística.

Per a mi és evident que el “respecte” que es mereixen, per part d'una institució, la “diversitat cultural”, la diversitat religiosa” i la “diversitat lingüística” és molt profundament diferent en cada cas: i per altra banda, el respecte pot fer necessari una actitud de passivitat total, o pel contrari una acció positiva (allò que abans en deien “discriminació positiva”). Per tant, pot quedar en paper mullat: una declaració buida de contingut (Strubell 2006).

L'existència d'una versió en català-valencià del Tractat de la Constitució es deu a la introducció en l'articulat, a instàncies novament dels nacionalistes catalans (i amb l'amenaça de promoure el rebuig en el referèndum), d'una clàusula de reconeixement (de segona categoria) de llengües com la nostra:

ARTICLE IV-448. Textos autèntics i traduccions

1. El present Tractat, redactat en un exemplar únic, en llengües alemanya, txeca, danesa, eslovaca, eslovena, espanyola, estoniana, finesa, francesa, grega, hongaresa, anglesa, irlandesa, italiana, letona, lituana, maltesa, neerlandesa, polonesa, portuguesa i sueca, els textos del qual en cada una d'estes llengües són igualment autèntics, serà depositat en els arxius del Govern de la República Italiana, que en remetrà una còpia autenticada a cada un dels governs dels altres Estats signataris.
2. **El present Tractat podrà així mateix traduir-se a qualsevol altra llengua que determinen els Estats membres entre aquelles que, de conformitat amb els seus ordenaments constitucionals, tinguen estatut de llengua oficial en la totalitat o en part del seu territori. L'Estat membre de què es tracte facilitarà una còpia certificada d'estes traduccions, que es depositarà en els arxius del Consell.**

El Tractat de Lisboa (European Union 2007) recupera aquests termes, però que sàpiga no s'ha traduït al català-valencià (potser perquè no se sotmetrà a referèndum a l'Estat espanyol).

El “multilingüisme” que promou la Unió té un vessant personal (el foment de l'estudi de llengües estrangeres per part de la població, perquè esdevingui –en termes del Consell d'Europa- plurilingüe. Però també té un vessant institucional, pel fet de treballar en diferents llengües. I dic “diferents”, però hauria de fer servir un terme més fort: cap institució del món té tantes llengües oficials i de treball com té la Unió Europea. Això s'entén per un doble fet: primer, que a diferència d'altres organismes supraestats, els membres li han transferit competències, de manera que en determinades àrees, allò que legisla la Unió (en forma, per exemple, de directrius, o directives) és d'aplicació immediata a tots els Estats membres. I segon, com comentarem tot seguit, els sis membres fundadors de la Comunitat Econòmica Europea (Alemanya, Bèlgica, França, Itàlia, Luxemburg i Països Baixos) comptaven entre ells amb només quatre llengües oficials (l'alemany, el francès, l'italià i el neerlandès), la qual cosa feia viable una estructura amb aquest nombre de llengües oficials i de treball. Ara però, la complexitat és molt més gran, com és obvi: i no hi ha hagut cap canvi formal en el règim lingüístic.

No repassaré el marc jurídic de la Unió, perquè ho ha fet molt bé, i no fa gaire, Eva Pons (2006), entre altres. Només voldria destacar del seu article el fet que davant del multilingüisme de signe estatal que inspira la major part de la regulació, encara avui el principi de “respecte de la diversitat lingüística” té unes bases jurídiques de reconeixement dèbils en el context europeu; i l'ambigüitat li permet ser punt de trobada de sensibilitats molt allunyades respecte de la protecció que mereix la pluralitat constitutiva de la Unió i de cadascun dels estats membres.

3. Quatre línies de política lingüística de la UE.

- Ús institucional
- Lingua: el foment de l'estudi de llengües estrangeres
- Tecnologies del llenguatge
- Llengües minoritzades

He fet aquesta classificació en diferents ocasions (per exemple, a Strubell 2002; i més recentment, a Strubell 2006). Caviedes (2003) en proposa tres, obviant l'apartat de tecnologies:

Language policy in the EU can be separated into three fronts: the previously discussed institutional rules, its various education and cultural policies, and the stance towards minority languages. (Caviedes 2003)

Només comentaré breument les evolucions recents en aquests camps.

3.1. Ús institucional

Fent-ne una segona lectura, el “multilingüisme” de la Unió Europea té l'objectiu curiós (per no dir pervers) de respectar un dret al monolingüisme dels ciutadans i dels seus representants polítics. En efecte, des del primer moment i de manera periòdica, el ple del Parlament Europeu ha aprovat Resolucions sobre el tema del multilingüisme que recorden que si qualsevol ciutadà europeu ha de poder ser eurodiputat, el Parlament no ha de forçar “ningú” a utilitzar una llengua altra que la seva, sinó que ha de posar al seu abast els sistemes de traducció i d'interpretació que li calgui per poder participar activament en les activitats pròpies de la seva condició. I dic “ningú” així, entre cometes, pels casos evidents d'eurodiputats catalans (o irlandesos, o gal·lesos, o bascos...) que s'han vist privat de la possibilitat d'intervenir als plens (i encara amb més motiu, a les comissions) en la seva llengua.

Aquesta voluntat ha empès la Unió a assegurar que cadascuna de les seves ampliacions anés acompanyada d'una ampliació corresponent en les llengües oficials i de treball.

Com sabeu, el Mercat Comú va començar amb quatre llengües oficials: en aquell moment, eren totes les llengües oficials a (i no només de) els sis membres fundadors. El luxemburguès no esdevindria oficial dins del país fins anys després. Tant l'alemany com el francès i el neerlandès eren oficials a dos o tres membres. Fins al final del mil·lenni hi ha successives ampliacions, sense però modificar el criteri inicial: només s'hi inclouen les llengües oficials dels Estats que hi ingressen. Des de

la meua participació en les jornades de 2001, hi ha hagut dues ampliacions, la primera molt forta, amb nou membres nous, i l'altra amb dues. En la primera ampliació ens trobem amb una llengua demogràficament molt forta (el polonès) i unes quantes de mitjanes (com el txec, l'hongarès, el lituà o l'eslovac). Però també en tenim amb una demografia francament reduïda, com ara el letó i l'estonià i, de manera encara més notòria, el maltès, que deu tenir poc més de 350 mil parlants.

I aquesta feblesa demogràfica ha tingut una conseqüència ràpida, un cop Malta ha entrat la Unió: no podia trobar proa traductors i intèrprets per atendre l'enorme demanda d'aquests serveis per part de les institucions europees (Consell, Parlament i Comissió principalment, però també el Comitè de les Regions i el Comitè Econòmic i Social i la Mesa del Parlament Europeu; vegeu Pla Boix 2006). Arran de contactes entre les autoritats malteses i les institucions de la Unió, es desprenia que a causa del dèficit de traductors qualificats i els problemes per reclutar-ne, no era possible garantir la redacció en maltès de totes els actes adoptats per les institucions, el Consell publica un Reglament (European Council 2004) derogant temporalment la plena oficialitat del maltès. (Penseu que només la traducció del que en diuen l'*acquis communautaire*, és a dir, el conjunt de legislació vigent, suma unes 90 mil pàgines!).

Però de més a més, hi ha hagut una nova llengua oficial de les institucions de la Unió: l'irlandès. Tal com explico en un article de propera aparició (Strubell 2008b) la pressió pública a favor de l'oficialitat de l'irlandès va rebre un gran impuls durant la presidència irlandesa, justament perquè en aquell moment el govern espanyol, per compromís amb els nacionalistes catalans, demana una certa oficialitat per al català, el gallec i el basc, i s'afanya a avançar-se a una situació que hauria resultat per a ells (l'irlandès sempre havia estat "llengua de Tractat") humiliant. Les dues decisions es prenen a Luxemburg, el juny de 2005 (vegeu Pla Boix 2006).

Tot plegat, només hi ha tres períodes relativament llargs en què no canvia substancialment la composició de la Unió: de 1957 a 1973, de 1986 a 1995, i de 1995 a 2004.

No s'escapa a ningú que la complexitat de treballar amb quatre llengües oficials i de treball (com hem dit abans), no és comparable amb la de treballar amb 23 o 24. No és que el cost es dispari –com hem llegit en alguna ocasió- de forma exponencial: traduir (o interpretar) a 22 llengües comporta exactament el doble de feina que traduir a 11. El que augmenta de forma espectacular són les possibles combinacions de llengües: quan són 6, les combinacions són 30; quan són 12, les combinacions són 132; i quan són 24, les combinacions són $24 \times 23!$ És impensable que els equips de lingüistes del Parlament, del Consell i de la Comissió pugui cobrir directament més que una part de les combinacions: és força difícil trobar cap especialista que pugui traduir directament del búlgar al suec, o del maltès al l'estonià, per posar dos exemple. Això fa que moltes traduccions (i interpretacions) hagin de passar per llengües-pont (generalment l'anglès, el francès o l'alemany) la qual cosa pot comprometre la seguretat jurídica: el motiu, en darrer terme, de traduir els documents oficials de la Unió.

En un altre ordre de coses, cal dir que en els anys immediatament anteriors a l'ampliació de la UE de 15 a 24 (2004) i a 26 membres (2006), s'exigia als candidats el compliment d'una sèrie de requisits, anomenats "the Copenhagen criteria", i entre els quals hi havia, per la banda dels requisits polítics: "respect for and protection of minorities". Més d'un, amb un to irònic, s'havia queixat que una part substancial dels membres existents de la Unió, en el moment d'aquestes negociacions, no complien aquest mateix criteri; i el cert és que la qüestió de les minories nacionals (amb el seu component lingüístic, és clar) va deixar de constar en els darrers informes sobre les negociacions bilaterals.

Finalment, cal dir que els catalans en diverses ocasions hem proposat els principis, els valors i les pautes que permetrien impulsar un funcionament plurilingüe més sostenible i igualitari de la Unió Europea (per exemple, Boix 2006; Marí 2003; Europa Diversa 2002).

3.1.1. I el català, què? (1)

Podem dir sense por que a cap altra comunitat lingüística li interessa tant el tema de l'oficialitat de la pròpia llengua a Europa. Això es deu a dos fets. Un, i obvi, és que totes les comunitats lingüístiques amb Estat propi s'han trobat amb la seva llengua incorporada als Tractats en el moment de l'ingrés a la Unió Europea, i això amb total independència de la seva força demogràfica: són igualment oficials el letó, amb poc més d'un milió de parlants, o el maltès –amb menys de quatre-cents mil-, i l'alemany, amb més de 80 milions de parlants, i el francès, l'anglès i el francès, amb vora 60 milions en cada cas. L'altre fet és que cap de les comunitats lingüístiques minoritzades és capaç de mobilitzar un moviment tan fort en favor del reconeixement de la seva llengua. Hi ha diversos i bons exemples del que dic (Strubell 2008b). Un primer és l'extensa campanya que munta la Crida, els anys 80, així que l'Estat espanyol ingressa a la Comunitat Europea sense que el català hi tingui cap mena de reconeixement.

Des de la meva intervenció el 2001 (però no pas gràcies a ella!) en aquestes Jornades, cal destacar la introducció, ni que sigui lateral, del català en algunes esferes de la Unió: el seu ús en alguna reunió, a l'acceptació de documents del públic. Aquests fets són el resultat (prou que ho sabem tots) del “Memorándum del Gobierno Español. Solicitud de Reconocimiento en la Unión Europea de todas las Lenguas Oficiales en España” (Gobierno de España 2004) i de l'acord del Consell Europeu a Luxemburg, el 13 de juny de 2005 (European Council 2005). Aquests acords afecten tres funcions:

- a) Publicació dels actes adoptats mitjançant codecisió pel Parlament Europeu i el Consell*
- b) Intervencions orals en les sessions del Consell i, s'escau, d'altres institucions o òrgans de la Unió*
- c) Comunicacions escrites amb les institucions i òrgans de la Unió*

i, a part del Consell, les altres institucions que signin acords amb l'Estat.

Quina conseqüència pràctica ha tingut aquest acord (que per altra banda es va prendre a la mateixa reunió on es va acordar per unanimitat que l'irlandès passaria a ser llengua oficial i de treball de la UE)?

Principalment, s'ha introduït en algunes consultes en línia, com ara "Debate Europe.

L'alta –desproporcionada- participació del catalanoescriptors a "Debate Europe" de 2006, i encara més la segona edició que s'enceta a finals de gener de 2008).

Presentada a Barcelona en un acte públic per l'Oficina de la Comissió Europea a Barcelona, se'n fa un bon ressò a la premsa catalana, i això i les bones xarxes de comunicació

1	Anglès	3753	53,3%
2	Català	949	13,5%
3	Italià	599	8,5%
4	Espanyol	541	7,7%
5	Francès	414	5,9%
6	Suec	119	1,7%
7	Portuguès	80	1,1%
8	Alemanys	66	0,9%
9	Eslovac	59	0,8%
10	Grec	57	0,8%

per internet novament fan que el català aconsegueixi una presència notable: aquesta vegada, i a l'espera de com es desenvolupi la participació a més llarg termini, el català es manté, al cap d'un mes llarg de debat, en segon lloc, darrer només de l'anglès, i amb un 13,5% de totes les intervencions: 7041, a 5 de març de 2008, (Strubell 2008b).

Ara bé, NO s'ha introduït el català a la pàgina web del Parlament Europeu, com semblaria desprendre's d'una excel·lent iniciativa particular, la d'un català que protesta per l'absència del català de la plana oficial, i n'ha fet una versió ell mateix, una versió òbviament no oficial.

3.2. Lingua: el foment de l'estudi de llengües estrangeres

El Consell ja va començar a preocupar-se del tema en una Resolució adoptada el 9 de febrer de 1976 (European Council 1976), que establia un programa d'acció en el camp de l'educació on l'ensenyament de llengües estrangeres era un objectiu apropiat: constava que el mercat únic requereix un millor ensenyament i aprenentatge d'aquestes llengües per facilitar la lliure circulació (és a dir, la mobilitat) de les persones; que la comprensió mútua dels pobles d'Europa també se'n

beneficiarà; i que cal donar suport a les polítiques dels Estats membres, encoratjant l'ensenyament de totes les llengües oficials de les institucions de la Comunitat, "més l'irlandès i el luxemburguès".

El Consell Europeu adopta el programa Lingua el 28 de juliol de 1989. Té per objectiu millorar la quantitat i la qualitat de l'ensenyament de llengües estrangeres a la UE. Sobretot dóna ajudes per a la mobilitat de curt termini, per a la formació i el perfeccionament dels ensenyants.

Hi ha diferents proclames del Consell i del Parlament en favour de l'objectiu que cada ciutadà estudiï, al llarg de la seva escolarització, dues llengües estrangeres. Promogut inicialment pels francesos (espantats davant de la pèrdua de pes dins els sistemes escolars europeus) la Comissió continua promovent aquesta tendència. Hi ha estudis sobre les tendències a cada país (Strubell et al 2007) i també els obstacles que dificulten el lliure moviment dels professors de llengua estrangera per Europa (Williams et al 2006).

3.2.1. I el català, què? (2)

Com sabeu, i ja vaig explicar l'altra vegada aquí, el català fou exclòs de la llista de llengües elegibles (tot i que va ser possible cobrir costos de cursos de català, en teoria, gràcies a un nota de peu de pàgina en un dels primers guies del candidat, en el programa Sòcrates I). Amb la substitució de Sòcrates i Leonardo per el Lifelong Learning programme (European Council 2006), desapareix la llista, la qual cosa sembla obrir el camp perquè el català hi pugui concórrer en igualtat de condicions. En el preàmbul hi ha una consideració explícita sobre el tema lingüístic:

(17) La promoción de la enseñanza y el aprendizaje de lenguas y de la diversidad lingüística debe constituir una prioridad de la acción comunitaria en el ámbito de la educación y la formación. La enseñanza y el aprendizaje de lenguas revisten especial importancia entre Estados miembros vecinos.

En definitiva el programa té com a objectiu específic (g) “promoure l’aprenentatge de les llengües i la diversitat lingüística” (tot i que es guarden prou de dir què entenen per diversitat lingüística), i crea a l’efecte un subprograma per al “foment de l’aprenentatge de llengües” (article 3.2).

A l’article 22.1.a hom explica els objectius i accions del programa Erasmus, destinat a les universitats. La Decisió diu específicament que ...

También podrá concederse apoyo a centros de enseñanza superior o empresas del país de origen y del de acogida para tareas encaminadas a aportar calidad a todas las fases de los desplazamientos, incluidos los cursos de lenguas de preparación y de refresco;

Dins de mateix LLP, el programa Leonardo da Vinci té un article semblant.

Des del temps del programa Sòcrates la Comissió Europea dóna el seu suport a la iniciativa EILC (Erasmus Intensive Language Courses), consistent en cursos especialitzats en els idiomes “menys utilitzats i menys ensenyats” de la Unió Europea i d’altres països participants en el programa Erasmus. Els Cursos Intensius d’Idiomes Erasmus ofereixen als alumnes d’Erasmus (que cursen estudis o fan períodes de pràctiques, a l’estranger) l’oportunitat d’estudiar in situ la llengua del país d’acollida durant un període de fins a sis setmanes. Per al curs 2007-08 s’han ofert cursos EILC al següents 21 països de la UE: Bèlgica (Comunitat Flamenca), Bulgària, Xipre, República Txeca, Dinamarca, Estònia, Finlàndia, Grècia, Hongria, Itàlia, Letònia, Lituània, Malta, els Països Baixos, Polònia, Portugal, Romania, Eslovàquia, Eslovènia, Suècia i Turquia. Podem observar que fins i tot l’italià és presentat com un idioma dels “menys utilitzats i menys ensenyats”! A més, hi ha Islàndia i Noruega. En canvi no hi és l’Estat espanyol, i per tant no hi ha la possibilitat d’oferir cursos EILC en català (ni gallec ni èuscar). L’eurodiputat Ignasi Guardans ha presentat una pregunta parlamentària a la Comissió per reclamar que aquesta situació es rectifiqui. Jo mateix he incidit en la mateixa direcció. Gràcies a

diverses respostes de la Comissió, al llarg de 2008, sembla que el tema està encarrilat perquè a partir de 2010 el català hi pugui ser inclòs (segurament al costat del gallec i de l'èuscara, si les universitats són capaces de demostrar la "necessitat" d'oferir aquests cursos als estudiants, i la corresponent demanda previsible).

3.3. Tecnologies del llenguatge

La Unió fa anys que dóna suport al desenvolupament d'eines que ajudin a gestionar el multilingüisme. Durant temps hom va creure que seria possible crear eines capaces de fer traduccions automàtiques de prou qualitat per fer innecessaris els serveis dels especialistes. Però l'objectiu de la traducció assistida per ordinador era molt més factible. Si no m'equivoco, les actuals eines que són la base d'Internostrum i de Translendum són fills d'aquelles recerques

Continuen obertes les línies de suport comunitàries perquè des dels centres de recerca i desenvolupament, privats i públics, es continuï avançant en l'adaptació d'eines informàtiques capaces de treballar en diferents llengües, i capaces també de permetre que els usuaris també ho facin. En aquesta feina, en principi no hi ha cap més obstacles per incloure-hi les llengües que no són oficials de les institucions de la Unió, més enllà de la disposició més gran o més petit dels sol·licitants de pensar-hi.

3.4. Llengües minoritzades

En aquest darrer cas s'han desplomat les ajudes de la Unió. Arran d'una sentència de 1998 el Tribunal Europeu de Justícia no permet que la Comissió continuï amb línies de pressupost que, al llarg dels anys, no responen a cap Decisió del Consell (i del Parlament). Com a projectes pilot poden existir durant un temps limitat. La sentència, que no tenia a veure amb una qüestió lingüística, sí que va repercutir en la línia B3-1006 -que va haver de ser suprimida per manca d'una base legal, i va ser substituïda per un programa pilot que, en acabar al cap de tres anys, i davant el fundat temor que una proposta de programa específic seria tumbat pel Consell, no va deixar cap línia específica per a aquestes llengües.

Fins aleshores, i des de 1983, cada any la Comissió (a instàncies del Parlament, durant temps el gran promotor d'aquest tema a través d'un Intergrup d'eurodiputats preocupats pel tema), va atorgar fins a més de 3 milions d'euros anuals per al finançament de projectes de promoció de les llengües minoritzades. La història posterior i les possibilitats actuals d'aquest finançament, dins dels programes principals (mainstream), ha estat ben resumida per Bos (2006). En aquest temps la Comissió i el Parlament varen encarregar alguns estudis per veure quines alternatives hi havia, justament en la direcció estudiada per Bos (Grin & Moring 2002; Strubell 2002).

Repassem algunes de les novetats dels darrers anys. L'acabament del finançament europeu va ensorrar EBLUL, un organisme sense finalitat de lucre que amb seu primer a Dublín, després a Brussel·les i, en una etapa més recent novament a Dublín, que depenia en un grau massa elevat d'aquest finançament. El primer cop que l'auditoria de la Comissió no va acceptar uns conceptes de despesa, EBLUL va tancar portes a Brussel·les de forma traumàtica, deixant-hi deutes. L'EBLUL renascut a Dublín té molts poca recursos i gairebé cap reserva amb la qual cosa s'ha trobat amb la impossibilitat de trobar avals per a les subvencions que podria rebre, de nou, de Brussel·les.

El projecte Adum va ser cofinançat per la Comissió en el marc del Pla d'Acció: Diversitat lingüística i aprenentatge de llengües 2004-2006, per trobar i difondre programes de la Unió que, sense ser explícitament per a projectes lingüístics, eren susceptibles de ser aprofitats per a aquesta finalitat. Després de dos anys de suport de Linguamón – Casa de les llengües, l'estiu de 2008 el projecte Adum ha estat víctima justament d'allò que volia ajudar a superar: la dificultat de garantir la continuïtat mitjançant fonts de finançament alternatius.

Dos apunts finals d'aquest apartat. En primer lloc, una referència a l'agència de notícies sobre les llengües minoritzades, Eurolang, que fins fa poc gaudia d'una ajuda de la UE. Encara es manté dempeus, però gràcies al voluntariat, i sense tenir un pressupost per a la professionalització.

Un darrer apartat és el suport per al còrnic, una llengua celta que va perdre el darrer parlant en el tercer decenni del segle XIX, però que va ser objecte d'estudi (de la documentació existent, en forma de cartes, obres religioses, documents notarials, poemes, assaigs, toponímia, uns vocabularis i una gramàtica, i algunes influències en l'anglès dialectal de la zona) fins que, al tombant del segle XIX al XX, comença a haver-hi persones que l'aprenen i intenten, literalment, ressuscitar la comunitat lingüística. A hores d'ara més de mil persones tenen superat un examen de suficiència, i potser 400 d'aquestes poden ser considerats parlants del còrnic. Hi ha alguna dotzena d'ensenyants de còrnic, principalment als adults, i alguns traductors i editors. Ara bé, com passa tan sovint, hi ha batalles internes fortes, a causa tant de personalismes com del fet que no hi ha un acord bàsic sobre la forma del còrnic que ha de ser promogut en el *revival*. S'ha d'agafar el corpus més recent, en què les influències de l'anglès en un còrnic decadent i en procés de substitució són molt marcades? O s'ha de tirar enrere, per buscar un còrnic més "pur", però més allunyat del llenguatge quotidià, a causa de la matèria recollida en el corpus corresponent?

Explico l'exemple perquè el procés de normalització actual es fonamenta tant en el Consell d'Europa com en la Unió Europea. Per un cantó, arran de les protestes dels militants còrnics perquè el govern britànic l'havia exclòs en el moment de signar (i després ratificar) la Carta Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries (CELRM), i per gran sorpresa dels mateixos que reclamaven aquesta inclusió, el govern hi va accedir. Això volia dir que el govern acceptava una sèrie de compromisos pel que fa a l'ús del còrnic, però la pregunta era: quina ortografia, de les quatre existents, s'havia d'adoptar per ensenyar la llengua a les escoles, per redactar formularis administratius, per fer declaracions oficials?

Aquesta pregunta es feia enmig d'un ambient molt crispat: la manera d'escriure, en una catifa a la porta d'entrada de la Diputació provincial (Cornwall County Council), la paraula "benvinguts", havia suscitat airoses protestes i denúncies a la premsa, per part dels partidaris d'altres ortografies.

La situació, doncs, era una en què el govern britànic demanava (de fet exigia) que es possessin d'acord els còrnics per poder tirar endavant una política de promoció lingüística. Però ben bé semblava que alguns dels que figuraven com a grans defensors de la llengua estaven disposats a deixar-la tornar a morir abans que acceptar una ortografia diferent de la seva: una actitud perillosa, per no dir suïcida. No us dic res de nou, de tota manera: en aquest cas, però, deixeu-me'ls donar el benefici del dubte. Crec que sincerament volen aquesta recuperació.

La Diputació, amb un ajut dels fons estructurals europeus per a regions empobrides, i la resta del cofinançament per part del govern britànic, va emprendre la cerca d'un consens, o si més no la solució menys dolenta. A priori, pel nombre de "parlants" i persones presentades als exàmens de llengua, pel grau d'organització i per la xifra de materials docents, audiovisuals etc. i pels suports informàtics, una de les quatre ortografies sobresortia: KK, o Kernewek Kemmyn, una ortografia desenvolupada per un estudiós de llengües celtes no còrnica, Ken George, els anys 80, que va ser adoptada de forma gairebé immediata per la principal institució lingüística existent. Els seus detractors, però, liderats per Nicholas Williams per un cantó, i els tradicionalistes per l'altre, adduïren que la reunió on es va prendre la decisió s'havia convocat obviant alguns dels membres que presumiblement s'hi haurien oposat. A més, deien que s'havia basat exclusivament en una època del còrnica massa llunyana en el temps. En definitiva, doncs, optar per la forma majoritària no hauria silenciats l'oposició, molt vociferant i radicalitzada.

L'altra opció era permetre als defensors de les quatre ortografies de proposar elements per a la formulació d'una nova ortografia "batua" (en basc, unificada).

La Diputació, amb el finançament susdit, va crear un organisme per intentar a la vegada promoure la llengua i aconseguir una ortografia consensuada. Per a aquesta segona finalitat es va crear una comissió d'experts internacionals, en què -per raons que segurament poc tenen a veure amb els meus coneixements sobre aquestes matèries- m'hi vaig trobar inclòs. Fórem, al final, cinc membres actius: Trond Tosterund (de Noruega), Colin Williams (del País de Gal·les), Dónall Ó Riagáin (d'Irlanda), Joshua Fishman (dels EE.UU.) i jo mateix. De fet només el primer era

lingüista de professió: crec que la comissió tenia una missió molt més política que lingüística. El 14 d'octubre passat, després d'haver pogut llegir més de dues-centes aportacions escrites a la comissió, en defensa d'unes ortografies (i sovint en contra d'altres) la comissió va assistir a un congrés amb un únic punt de l'ordre del dia: fer la seva recomanació. El document que vàrem presentar de fet (però sense que ho semblés massa) optava per la fórmula següent: de fer una proposta que requeriria un esforç d'adaptació més petit al nombre més gran possible de persones, sense però que semblés que hi haguessin "vençuts".

Davant de força més de cent persones, la nostra proposta era molt ben rebuda per la gran majoria dels assistents, cansats de tant baralla interna, i desitjosos de poder treballar plegats per un objectiu comú, aquesta vegada amb el ple suport de les administracions. Proposàvem que hi hagués un àrbitre (pensàvem en Trond Tosterund, i així fou), que tingués autoritat per dilucidar i fer una proposta que seria ratificada per l'organisme. Proposàvem que hi pogués haver, a criteri seu, un petit grup d'experts, per assessorar-lo. La segona reunió d'aquest nou grup de treball va acabar amb un aparent acord, molt proper al que prevèiem. Continua havent-hi encara alguns incidents de reraguarda, però confiem que arribi a bon port la feina que en aquests moments s'està fent perquè a les escoles hi hagi, a començaments de curs, tot el material necessari per poder ensenyar el cònic allà on hi hagi demanda.

Insisteixo: tot això hauria estat impossible sense, per una banda, la Carta Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries, i per l'altra, uns fons estructurals de la UE disponibles per fer possible aquesta iniciativa.

4. Conclusions

La Unió Europea fins ara ha tingut una política lingüística que responia bàsicament als interessos comuns dels seus membres. En els temes més polèmics, com ara el suport a les llengües minoritzades a la Unió, l'oposició de diversos Estats ha estat més evident. Encara que sigui paradoxal, el model lingüístic de les institucions europees intenta garantir un ambient en què puguin treballar sense entrebancs els eurodiputats monolingües, però alhora, intenta estimular l'aprenentatge de llengües

estrangeres entre els ciutadans (i inclou el plurilingüisme entre els requisits dels aspirants a treballar-hi com a funcionaris).

En els darrers temps, i de forma creixent, la Unió és conscient (perquè molts dels seus membres també ho són) de la problemàtica que creen els moviments a gran escala de treballadors, la majoria del tercer món. Vol estimular un gran creixement en la mobilitat interna dels treballadors ciutadans de la UE, i es troba que la manca de coneixements de llengües estrangeres és adduïda tot sovint com a impediment, obstacle, que dificulta la mobilitat. Però la solució que la societat europea té clara – l’aprenentatge de l’anglès per part de tots els joves- té l’oposició dels altres grans Estats, que temen una davallada forta, i creixent, del valor de llurs llengües “nacionals”. I és aquí, potser, on els parlants de les llengües minoritzades podran tenir una petita i secreta satisfacció: les llengües “nacionals” altres que l’anglès comencen a patir un procés de diglòssia amb què han hagut de malviure durant segles la major part de les comunitats lingüístiques minoritzades. Caldrà veure si l’assumpció per part dels Estats de la diversitat lingüística que és indispensable per garantir la “Unity in Diversity” proposada, com a lema, fa més de 25 anys per l’eurodiputat John Hume, tindrà un efecte positiu sobre la manera com tracten la diversitat lingüística interna.

Bibliografia

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London: Sage.

Boix i Fuster, Emili (2004) Vint-i-cinc anys de la CE: Un balanç sociolingüístic des dels països de llengua catalana. *Llengua, Societat i Comunicació*, 2, p. 1-9.

<http://www.ub.es/cusc/LSC/hemeroteca/numero2/articles/Boix.pdf>.

Boix i Fuster, Emili (2006). El plurilingüisme europeu: una introducció. *Llengua, Societat i Comunicació*, 4, p. 6-18.

<http://www.raco.cat/index.php/LSC/article/view/51733/56705>

Bos i Solé, Alexia (2006). La política lingüística de la UE. *Llengua, Societat i Comunicació*, 4, p. 40-50.

<http://www.raco.cat/index.php/LSC/article/view/51840/57568>

Castellà Surribas, Santiago J. (2006). La Carta Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries i l'article 22 de la Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea. *Llengua, Societat i Comunicació*, 4, p. 61-69.

<http://www.raco.cat/index.php/LSC/article/view/51842/57570>

Castellà Surribas, Santiago J. & Miquel Strubell (2008). "The Catalan Language, and Monitoring the Charter in Spain" a Robert Dunbar & Gwynedd Parry (eds.) *The European Charter for Regional or Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities*. A volume of essays edited by the Council of Europe. Strasbourg, Council of Europe Publishing (2008).

Caviedes, Alexander (2003) The Role of Language in Nation-Building within the European Union, *Dialectical Anthropology*, Vol. 27, Nos. 3-4, September, 2003 (Springer Netherlands): 249-268. PDF:

<http://www.springerlink.com/content/r5v82t1546583m11/fulltext.pdf> [Data de darrera consulta: 20 de setembre de 2008]

Cercle 21. Butlletí núm. 3, 8 de març de 2005. La negació de la repressió contra la

llengua catalana. <http://www.cercle21.org/butlleti/03/>.

Cercle 21. Butlletí núm. 5, 28 desembre 2007. Rèplica en 10 punts a l'espanyolisme lingüístic. <http://www.cercle21.org/butlleti/05/>.

CILT (2007) Effects on the European Union Economy of Shortages of Foreign Language Skills in Enterprise. Publicat el gener de 2007 per CILT (National Centre for Languages) / InterAct International. Encarregat per la European Commission, Directorate General for Education and Culture (Tender number EAC 89/04).

http://www.cilt.org.uk/research/projects/employment/elan_finalreport.pdf / Executive Summary.

http://www.cilt.org.uk/research/projects/employment/elan_executivesummary.pdf

Clanché, François (2002). Langues régionales, langues étrangères : de l'héritage à la pratique. INSEE Première, N° 830. 4 pp.

http://www.insee.fr/fr/ffc/docs_ffc/IP830.pdf

Comissió Europea (2008). Un reto provechoso. Cómo la multiplicidad de lenguas podría contribuir a la consolidación de Europa. Propuestas del Grupo de intelectuales en favor del diálogo intercultural creado por iniciativa de la Comisión Europea. Bruselas 2008.

http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/maalouf/report_es.pdf / A rewarding challenge. How the multiplicity of languages could strengthen Europe. Proposals from the Group of Intellectuals for Intercultural Dialogue set up at the initiative of the European Commission. Brussels 2008.

http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/maalouf/report_en.pdf

Consell d'Europa (1992). Carta Europea per les Llengües Regionals o Minoritàries.

<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=148&CM=1&DF=3/31/2008&CL=ENG>

Consell d'Europa (1995). Convenció Marc per a les Minories Nacionals.

<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CM=1&DF=3/31/2008&CL=ENG>

Consell d'Europa (2005). *Recomendación RecChL(2005) 3 del Comité de Ministros*

sobre la aplicación de la Carta europea de las lenguas regionales o minoritarias en España. Aprobado por el Comité de Ministros el 21 de septiembre de 2005 en la reunión número 98 de las Representantes de los Ministros.

http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/report/Recommendations/SpainCMRec1_es.pdf

Consell d'Europa (2006). *Convenció Marc per a les Minories Nacionals. 2n Informe de l'Estat espanyol*, 10 d'abril de 2006. ACFC/SR/II(2006)02.

http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2_framework_convention_%28monitoring%29/2_monitoring_mechanism/3_state_reports_and_unmik_kosovo_report/2_second_cycle/PDF_2nd_SR_Spain_eng.pdf

Consell d'Europa (2007). *Carta Europea per les Llengües Regionals o Minoritàries. 2n informe presentat per l'Estat espanyol*.

http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/report/PeriodicalReports/SpainPR2_es.pdf

Europa Diversa (2002). *Propostes lingüístiques per al futur d'Europa*. Document que el grup aporta a la Convenció sobre el Futur de la Unió Europea.

<http://www.linguapax.org/pdf/europadiversa.pdf>

European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) (2007). *Concerted efforts at the European level to protect ethnic, linguistic and national minorities* (Trieste, Itàlia, del 26 al 29 de novembre de 2007).

[http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-UDT\(2007\)017-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-UDT(2007)017-e.pdf)

European Council (1976). Council Resolution of 9 February 1976 on an action programme for migrant workers and members of their families. *OJ C 38*, 19/2/1976, p. 1.

European Council (1989). Council Decision of 28 July 1989 establishing an action programme to promote foreign language competence in the European Community (Lingua). 89/489/EEC. *OJ L 239*, 16/8/1989, p. 24–32. http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31989D0489&model=guichett

European Council (2004). Council Regulation (EC) No 930/2004 of 1 May 2004 on temporary derogation measures relating to the drafting in Maltese of the acts of the institutions of the European Union. *OJ L* 169/1, 1.5.2004, p. 169-170. Versió en espanyol: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:169:0001:0001:ES:PDF>

European Council (2005). Conclusiones del Consejo, de 13 de junio de 2005, relativas al uso oficial de otras lenguas en el Consejo y, en su caso, en otras instituciones y órganos de la Unión Europea. *OJ C* 148 de 18.6.2005, p. 1-2. [http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52005XG0618\(01\):ES:HTML](http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52005XG0618(01):ES:HTML)

European Council (2006). Decision No 1720/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 15 November 2006 establishing an action programme in the field of lifelong learning. *OJ L* núm. 327, 24.11.2006. p. 45-68. <http://eur-lex.europa.eu/lex/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:327:0045:0068:ES:PDF>

European Union (2007). *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon*, 13 December 2007. <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML>

Gobierno de España (2004). *Memorandum del Gobierno Espanol. Solicitud de Reconocimiento en la Unión Europea de todas las Lenguas Oficiales en España*. 13 de desembre de 2004. [http://www.es-ue.org/Documents/MemorandumLenguasCCAA10%BA\(DEFINITIVA\)ES10dic04.DOC](http://www.es-ue.org/Documents/MemorandumLenguasCCAA10%BA(DEFINITIVA)ES10dic04.DOC)

Grin, F. & Moring, T. (2002). *Final report: Support for minority languages in Europe. (SMiLE)*. Brussels: European Bureau for Lesser Used Languages / European Centre for Minority Issues. European Commission Contract No 2000-1288 / 001-001 EDU-MLCEV. 242 pp. <http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/files/support.pdf>

Héran, François; Alexandra Filhon & Christine Deprez (2002). *La dynamique des*

langues en France au fil du XXe siècle. Population et sociétés, N° 376.

http://www.ined.fr/fichier/t_publication/65/publi_pdf1_pop_et_soc_francais_376.pdf i

<http://www.culture.gouv.fr/culture/dqlf/lgfrance/pes376.pdf>

Héran, François; Alexandra Filhon & Christine Deprez (2005). La dynamique des langues en France au fil du XXe siècle, a Lefèvre, Cécile & Alexandra filón (eds.). *Histoires de familles, histoires familiales*. París: INED, Les Cahiers de l'Ined, n° 156.

Gràfic extret de la p. 26 de l'opuscle de presentació del llibre:

http://www.ined.fr/fichier/t_publication/48/publi_pdf1_presse.cahier156.pdf

Machill, Marcel (1997). Background to French Language Policy and its Impact on the Media, *European Journal of Communication*, Vol. 12, No. 4, 479-509. PDF:

<http://ejc.sagepub.com/cgi/reprint/12/4/479>

Marí, Isidor (2003). La llengua catalana, pedra de toc de la diversitat lingüística europea. *Digithum* [article en línia]. UOC. Núm. 5. [Data de consulta: 4 d'abril de 2008] ISSN 1575-2275.

<http://www.uoc.edu/humfil/articles/cat/mari0303/mari0303.html>

Moreno Cabrera, Juan Carlos (2007) *El nacionalismo lingüístico. Una ideología destructiva*. Barcelona: Ediciones Península S.A. ISBN: 978-84-8307-816-7

Moreno Cabrera, Juan Carlos (2008). Entrevista: 'Si en Cataluña no hay rótulos en catalán, ¿dónde los va a haber?' *El Mundo*. 16 de març de 2008.

<http://www.elmundo.es/elmundo/2008/03/16/barcelona/1205664331.html>

OSCE (1990; aleshores CSCE). *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*.

<http://www.minelres.lv/osce/cope90e.htm> [Data de darrera consulta: 20 de setembre de 2008]

OSCE (1992; aleshores CSCE). *Helsinki Document 1992. The Challenges of Change*. http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/4046_en.pdf [Data de darrera consulta: 20 de setembre de 2008]

OSCE (Organisation for Security and Cooperation in Europe)(1996). *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*. Foundation on Inter-Ethnic Relations/High Commissioner for National Minorities. <http://www.osce.org/item/2931.html> [Data de darrera consulta: 20 de setembre de 2008]

OSCE (Organisation for Security and Cooperation in Europe)(1998). *The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities & Explanatory Note*. Foundation on Inter-Ethnic Relations/High Commissioner for National minorities. <http://www.osce.org/item/2930.html> [Data de darrera consulta: 20 de setembre de 2008]

OSCE (Organisation for Security and Cooperation in Europe)(1999). *The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Note*. Foundation on Inter-Ethnic Relations. September 1999. High Commissioner for National minorities. <http://www.osce.org/item/2929.html>

Pla Boix, Anna M. (2006). La llengua catalana a la Unió. *Llengua, Societat i Comunicació*, 4, p. 51-60.
<http://www.raco.cat/index.php/LSC/article/view/51841/57569>

Pons, Eva (coord.)(2006) *Llengua, societat i comunicació*. Número 4. La Unió Europea i l'articulació de la diversitat lingüística.
http://www.ub.es/cusc/LSC/hemeroteca/numero4/lsc_actual.htm

Pons, Eva (2006). El marc jurídic de les llengües a la Unió Europea. *Llengua, Societat i Comunicació*, 4, p. 19-29.
<http://www.raco.cat/index.php/LSC/article/view/51838/57566>

Solé i Durany, Joan-Ramon (2004). 25 Anys de la Constitució. *Llengua, Societat i Comunicació*, 2, p. 34-38.
www.ub.es/cusc/LSC/hemeroteca/numero2/articles/Sole.pdf

Strubell, Miquel (coord.)(2002). The European Union and Minority Languages. Education & Culture Series. EDUC 108 EN. Directorate-General for Research, European Parliament, Strasbourg.

Strubell i Trueta, Miquel (2006). El compromís de la UE amb la diversitat lingüística: estat de la qüestió. *Llengua, Societat i Comunicació*, 4, p. 30-39.

<http://www.raco.cat/index.php/LSC/article/view/51839/57567>

Strubell, Miquel (2007). The political discourse on multilingualism in the European Union, a *The Language Question in Europe and Diverse Societies*. Hart Publishers, Oñati series. pp. 147-182. (2007).

Strubell, Miquel (2008a, en premsa). "Relació de la Ponència «La Transmissió Lingüística Familiar Intergeneracional: Una Proposta de Model d'Anàlisi», de Joaquim Torres I Pla", *Actes de la I Jornada de Demolingüística*, 14 de desembre de 2006, organitzades per la Xarxa CRUSCAT. Barcelona: IEC.

Strubell, Miquel (2008b, en premsa). La pressió social i el català a Europa. *Revista de Llengua i Dret*.

Strubell, Miquel; Sergi Vilaró, Glyn Williams & Gruffudd Owain Williams (2007). *Report on the diversity of language teaching offered in the European Union (DiTLang)*. European Commission, 2007.

http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/divlang_en.pdf (EN).

Vilches, Jorge (2007). Por qué ser nacionalista español. *Libertad Digital*. 20 de desembre. http://www.libertaddigital.com/opiniones/opinion_40319.html

Williams, Glyn; Miquel Strubell, Jordi Busquet, Dolors Solé & Sergi Vilaró (2006). *Detecting and Removing Obstacles to Foreign Language Teaching Abroad (DROFoLTA)*. European Commission.

http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/detect_en.pdf (EN).

Windisch, H. (2002). Multilinguisme et plurilinguisme: le cas suisse. A: Lacorne, D. i Judt, T. (eds.) *La politique de Babel. Du monolinguisme d'État au monolinguisme des peuples*. Paris: Karthala.

